

КОЗАЦЬКІ ЧАСИ НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Наш край мав постійні звязки з козацтвом, чимало вихідців з Житомирщини були знаними козацькими ватажками. Між селянами та козаками завжди існував тісний зв'язок. Тому селянські виступи завжди мали підтримку козацтва. Народні виступи тривали у XVII ст. За даними М.Грушевського, в ці роки одним з центрів козацького руху стала Кодня. Повстанців підтримували міщани і селяни з Котельні, Павлолчі, Радомишля, Брусилова. Район Тетерева, Гуйви, Унави виглядає як одна покозачена територія з масою людності, організованою у військову організацію (становить до 2000 війська), підвласною владі та юрисдикції козацькій.

Дискусійним є питання про кількість козацьких полків на території сучасної Житомирщини в роки Національно-визвольної війни. Як правило, дослідники називають 5 полків: Зв'ягельський на чолі з полковником І.Тишею, Павлоцький на чолі з полковником І.Поповичем, Овруцький – з полковником І.Голотою, Любартівський (центр у Любарі), Миропільський (центр у Мирополі). Ще інколи називають і шостий – Житомирський полк. На наш погляд, зваженою є теза історика-краєзнавця І.Ярмошика, що полків було менше. Адже під полком розуміють насамперед територіально-адміністративну одиницю, а не тільки військове формування. Активну участь у воєнних діях козацько-селянської армії жителі Житомирщини брали не лише у складі названих полків. Так, у лавах Білоцерківського полку мужньо билися селяни і міщани містечок Брусилова, Корнина, Ходорківа, а до складу Київського полку входили жителі Словечного, Народичів, Олевська, Базара, Чоповичів. Козацькі полки стояли від р. Случ до Чигирини.

Звістка про перемоги козацько-селянської армії під Жовтими Водами та Корсунем швидко долетіла до польського краю. Відгуком на неї були повстання селян і міщан у багатьох містах і селах краю. Одним із перших повстали малинці, які вбили пана, спалили його маєток. Багато жителів пішло в козацькі загани. У Зв'ягелі (нині Новоград-Волинський) міщани спалили ненависний їм костюл, розгромили замок, вигнали шляхту із міста. У Радомишлі повстали селяни разом із козаками захоплювали поміщицькі землі, знищували документи на володіння, вбивали шляхту і великих орендарів. Подібні виступи були в Житомирі, Любарі, Олевську, Горошках (нині Володарськ-Волинський), Овручі, Ходоркові, Павлолчі (Попільнянський район), Котельні, Кодні, Брусиліві, на околицях Бердичева.

Прихід на Житомирщину козацьких загонів під проводом М.Кривоноса сприяв піднесенню повстанського руху. Жителі міст і сіл з великим бажанням поповнювали козацькі лави. Серед них були мешканці Баранівки, селяни Голодьок (нині Мирославка Бердичівського району), Бистрика, Мирополя, Романова, Базара, Пулинав (нині Червоноармійськ), Нових Веледників (Овруцький район), Ягнятина (Ружинський район). Жителі с. Копища Овруцького району влилися до складу Овруцької сотні і разом з козаками били ненависних панів, дошкуляли магнату В.Немиричу, маєток якого не раз громили.

Поява у червні 1648 р. лютого ворога українського народу Я.Вишневецького з польсько-шляхетським військом в Овручі, Житомирі, Котельні різко посилила боротьбу трудового люду Полісся проти гнобителів. Я.Вишневецький вирішив «вогнем і мечем» придушити рух на Правобережжі. З Житомира розпочався його кривавий похід на Поділля. Пройшовши Котельню та Вчорайше (нині село Ружинського району), князь наказав жорстоко розправлятися з усіма, хто допомагав Кривоносові. Відійшовши до Бистрика (село Бердичівського району), Вишневецький подався через Бердичів, Чуднів та Чорторию на Старокостянтинів. Об'єднавшись із полками Кривоносенка та Гирі, М.Кривонос почав переслідувати ворога. Разом із загонами Кривоноса місцеві жителі брали участь у визволенні П'ятки, Любара, Чорторії, Чуднова, Бердичева, Житомира, Звягеля, Баранівки. На кінець червня 1648 р. вся територія краю контролювалася повсталим народом.

Водночас селяни та міщани Житомирщини оголошували себе козаками й організовували повстанські загани. Так, у червні 1648 р. жителі містечка Коростишева разом з війтом і бургомістром перейшли на бік повсталого народу і створили козацький загін. У селі Горошки також був утворений загін, який брав участь у зруйнуванні Горошківського панського замку. Створений в Овручі козацький полк на чолі з І.Голотою вигнав поневолювачів з міста, знищив актові книги із записами повинностей і боргів селян та міщан. У Коростені загін під проводом Гераська вигнав польську адміністрацію з міста, знищив усі укріплення та вчинив розправу над панами. Центрами формування полків стали Павлолч, Зв'ягель, Любар, Миропіль.

На кінець 1648 р. завоювання козацько-селянської армії під проводом Б.Хмельницького були небаченими. Тому відбулися серйозні зміни в соціальній структурі українського суспільства. Більшість селян покозачилася, добилася особистої свободи, перестала виплачувати податки й виконувати

повинності на користь шляхти та магнатів. Основна маса земель вигнаних феодалів перейшла до власності Війська Запорізького. Показачені селяни почали її отримувати й на ній господарювати. Більше ніж 100 сіл Житомирщини були засновані на цих землях, які вперше згадуються в документах у середині та другій половині XVII століття.

За козацьких часів на Житомирщині серед населених пунктів чільне місце посідало містечко Паволоч (нині село Попільнянського району). Воно має давню історію, у друкованих джерелах згадується з XVI ст. Містечко було досить укріпленим: з трьох боків його оточувала річка Роставиця і струмок Паволочка, а з четвертого, північного боку, – високий вал та рів. У полі за містечком піднімалася Іванова могила, на вершині якої в часи небезпеки вартував козак з віхою для подачі сигналу про ворожий напад. У південній частині містечка високо над річкою стояв замок, обнесений потрійним рядом частоколу.

Біля містечка неодноразово ставало табором козацько-селянське військо Б.Хмельницького, сам гетьман бував у Паволочі багато разів. Вперше сюди він прибув у середині липня 1648 р. Саме тут гетьман прийняв посланця московського царя Болховського, чим було започатковано офіційні дипломатичні відносини з російським урядом. У грудні 1648 р. Б.Хмельницький зі своїм штабом знову прибув до Паволочі, коли повертався із походу в Західну Україну. Містечко бачило гетьмана і в трагічні години його долі, коли він фактично став бранцем кримського хана. В червні 1651 р. під час битви під Берестечком кримський хан зрадив українське військо і, полонивши Б.Хмельницького, став відходити на південь. Його шлях проходив і територією сучасної Житомирщини. Коли місцеве населення дізналося про це, то, згуртувавшись, спільно з козаками розгромило під Чудновом, Паволоччю та на Уманському шляху 10-тисячну орду ногайських татар, які рухалися попереду основних сил хана. При цьому козаки послали до хана частину захоплених у полон татар із погрозою: якщо не буде звільнено Хмельницького, вони займуть переправи через ріки й не пропустять ординців. Іслам-Гірей змушений був 2 липня 1651 р. неподалік від Любара звільнити Б.Хмельницького. В супроводі кількох мурз і 100 козацьких вершників гетьман прибув до Любара. Він повідомив міщанам, що поспішає набирати військо «для звільнення полків, які лишилися під Берестечком». Звідси Б.Хмельницький поїхав до Паволочі, де зібрав 3 тисячі злотих для платні мурзам.

Поразка козацько-селянської армії під Берестечком відкрила шлях на Україну польському війську. Водночас литовське військо розпочало наступ на Овруч. У ході запеклих боїв ворогу вдалося захопити Народичі. Жителі північних районів Житомирщини не мали сил зупинити наступ озброєних польських загонів. Тоді селяни й міщани краю обрали партизанські форми боротьби. Збройну відсіч зустріло на Житомирщині шляхетське військо, яке розгорнуло наступ із заходу. Коли поляки підійшли до Любара, козацькі загони відступили. Однак кілька сотень козаків разом з міщанами закрилися у місцевому замку. Не маючи сили здолати опір, ворог вдався до хитрощів: було запропоновано тим, хто складе зброю, зберегти життя. Частина обложених захисників погодилася. У сутичці перемогли прихильники капітуляції, і браму було відчинено. Жовніри вдерлися до замку і перебили всіх. Кілька десятків козаків зачинилися в одному із будинків містечка, вчинили героїчний опір і всі загинули. Саме містечко зазнало значних руйнувань. Навесні 1652 р. польське військо зазнало відчутної поразки під Батогом. Шляхта почала тікати до Польщі. У нашій краї відновилися козацькі порядки.

Таким чином, Житомирщина посідала важливе місце в розгортанні Національної визвольної війни під проводом Б.Хмельницького (1648–1657). І хоч про події за часів козаччини на теренах нашого краю часто не прочитаєш у підручниках, славні історичні часи навіки закарбувалися в пам'яті нащадків, історичній топоніміці і художній літературі.